

ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВНОЇ ПОТРЕБИ У ФАХІВЦЯХ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Одним із головних завдань модернізації вищої освіти є усунення значних структурних невідповідностей між потребами економіки та обсягами і структурою підготовки й перепідготовки фахівців шляхом стратегічного планування розвитку пріоритетних галузей економіки та їх збалансованого кадрового забезпечення [1, с. 92]. Саме державне замовлення є важливим чинником регулювання вищенаведених процесів, що має величезне значення для інноваційної системи країни та розвитку людського капіталу. Найбільш важливою і складною проблемою є визначення потреби держави у фахівцях з вищою освітою, і добре відомо, що існуючі методи визначення потреб далекі від досконалих.

Над цією проблематикою працювали і плідно працюють багато економістів, науковців. Заслужують на увагу матеріали Л. Антошкіної, В. Боброва, Т. Боголіб, А. Гуржій, В. Гапон, Н. Верхоглядової, І. Каленюк, К. Корсака, С. Ніколаєнко, В. Сафонові стосовно перспектив розвитку вищої освіти та визначення потреби держави у фахівцях з вищою освітою в Україні. Науковці зазначають, що складності з визначенням потреб у минулому, набагато зростають в нинішній період у зв'язку з величезним прискоренням темпів науково-технічного прогресу, інформаційних технологій, нових напрямів наукових досліджень.

На цей час Міністерство освіти і науки України не приймає відповідних заходів щодо розробки нових методологічних підходів до визначення державного замовлення на підготовку кадрів з вищою освітою.

Огляд зарубіжного досвіду свідчить, що для визначення перспективної потреби держави у фахівцях з певним рівнем кваліфікації науковці пропонують запровадження граничного ліміту загальної кількості місць для прийому студентів у вищу школу, зважаючи на кадрове, фінансове, інформаційне та інше ресурсне її забезпечення з розподілом ліцензованих обсягів прийому серед кращих закладів на конкурсній основі. Тобто такий ліміт доцільно встановити в обсязі не більше половини чисельності осіб, які щороку здобувають повну середню освіту (такий підхід використовують у Швеції). Для іншої половини осіб ліцензовані місця могли б бути визначені у ВНЗ I—II рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах [2, с. 23].

Для більшості країн Заходу «державне замовлення» сформовано, насамперед, на основі реальних потреб економіки, а потреби особистості задовольняються за рахунок самої особистості. У Німеччині не готують фахівців з якоїсь спеціальності, якщо немає твердого переконання в необхідності таких фахівців на ринку праці. У Великій Британії встановлюють квоти на підготовку фахівців міністерства — охорони здоров'я, оборони та освіти [3].

Розв'язання наведених вище теоретичних і практичних завдань неможливе без науково обґрунтованої методики визначення перспективної потреби держави у фахівцях з певним рівнем кваліфікації; визначення обсягів їх підготовки у вищих навчальних закладах; прогнозування контингенту студентів та чисельності випускників.

Усе викладене підтверджує необхідність розробки нових підходів щодо механізму формування державного замовлення, які сприятимуть підвищенню ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на підготовку висококваліфікованих кадрів та забезпеченню держави фахівцями з вищою освітою відповідно до пріоритетних державних потреб.

Визначальним фактором, який впливає на ситуацію у сфері вищої освіти, є демографічний. Дані Держкомстату свідчать, що в Україні за період з 1973 до 1982 р. чисельність народжуваних в середньому складала 736 тис. дітей на рік, в 1983 — 1986 рр. народжувалося більше 770 тис. дітей, в 1987 — 1988 рр. їх було вже 755 — 744,1 тис., а з 1989 р. спостерігається падіння народжуваності: з 691 тис. осіб (1989 р.) до 376,5 тис. (2001 р.) [4, с. 27; 5, с. 349]. Слід зазначити, що найбільша кількість народжуваних була в 1983 р. (808 тис. осіб), найменша — у 2001 р. (376,5 тис. осіб).

Порівняно з 1991 р. у 2006 р. кількість народжених дітей зменшилася на 170,4 тис., що закономірно призведе до зменшення чисельності учнів у загальноосвітніх середніх закладах, а також і студентів у вищих навчальних закладах у перспективі.

Аналіз матеріалів щодо прийому до вищих навчальних закладів України за період з 1990 — 1991 по 2008 — 2009 навчальний рік свідчить про стійку тенденцію зростання кількості осіб, які вступили до ВНЗ III — IV рівня акредитації (з 174 тис. осіб до 425 тис. осіб, тобто на 251 тис. осіб), а в закладах I — II

рівнів акредитації зменшився за цей час (з 241 до 114 тис. осіб, тобто на 123 тис. осіб). Дослідники вважають, що така динаміка кількісних змін контингенту студентів у вищих закладах відбулася не тільки за умов демографічної кризи, а також через [6, с. 124]:

- запровадження багатоканального фінансування вищої освіти, у тому числі платного навчання;
- поступове нарощування обсягів державного замовлення;
- створення вищих навчальних закладів недержавної форми власності.

Конкуренція між державними вищими навчальними закладами у питаннях набору студентів на навчання виникла у випадку зниження обсягів асигнувань із загального фонду бюджету, тому з'явилися об'єктивні передумови комерціалізації та відповідної зміни пріоритетів у переліку спеціальностей; практично всі вищі навчальні заклади I—IV рівнів акредитації проводять прийом студентів на комерційній основі, тобто за контрактом.

Як свідчать фахівці, зростання платного навчання протягом останніх 2002—2008 рр. можна пояснити щорічним збільшенням доходів населення на 30—40%. Враховуючи те, що «розмір плати за весь строк навчання... не може змінюватися протягом усього строку навчання» (п. 6 ст. 64 Закону України «Про вищу освіту»), вартість навчання для студентів зростала щорічно на 10—20%. Таким чином, вища освіта стає більш доступною для населення України.

Однак протягом останніх років згідно з постановами КМУ щодо обсягів підготовки фахівців за державним замовленням, спостерігається поступове збільшення прийому студентів до вищих навчальних закладів за держзамовленням і для всіх ВНЗ України, і для вузів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки, що зумовлено необхідністю забезпечення виконання п. 1 ст. 64 Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення навчання за кошти державного бюджету не менше як 100 студентів на кожні десять тисяч населення в державних вищих навчальних закладах I—II рівнів акредитації та 180 студентів у вищих навчальних закладах III—VI рівнів акредитації [7]. У 2006—2007 рр. кількість таких студентів у ВНЗ III—IV рівнів акредитації становила відповідно 173 та 178 осіб, у вищих навчальних закладах I—II рівнів акредитації — 52 та 50 осіб [8].

Зростання обсягів державного замовлення призвело до зменшення контингенту студентів, які навчаються за власні кошти, а саме: у 2008 р. на денну форму навчання державних вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації за рахунок коштів державного бюджету зараховано 62% всіх студентів (у 1999 р. — 56,3%), за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб — 38% (1999 р. — 31,2%), у закладах III—IV

рівнів акредитації — відповідно 59% (1999 р. — 48,3%) та 31% (1999 р. — 38,4%).

Слід зазначити, що держава тривалий час залишалася першочерговим замовником на підготовку студентів та виділяла кошти на утримання й розвиток вищих закладів освіти у період переходу до ринкових умов господарювання. Нові соціальні умови, зумовлені переорієнтацією суспільства на ринкові відносини, забезпечили створення широкої мережі навчальних закладів недержавної форми власності, яка розширила доступ молоді до освіти, можливості її професійного вибору.

З огляду на вищевикладене стає за необхідне проаналізувати реальну ситуацію, яка склалася у сфері вищої освіти, та з'ясувати необхідний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. Як вище зазначено, з 1989 р. спостерігається падіння народжуваності дітей. Ця тенденція свідчить про різні можливості навчання у ВНЗ за державним замовленням дітей, народжених у різні роки.

Наведена динаміка на рис. 1.1 указує на зростання держзамовлення в період 2003—2008 рр. при зменшенні кількості народжених 17 років тому, що свідчить про більшу можливість молоді навчатися за держзамовленням, ніж у молодих людей, які вступали у 2000—2002 рр., а саме: якщо проаналізувати можливість молодих осіб, народжених у 1983 р., які вступали у ВНЗ у 2000 р., то відношення їх кількостей 808/90,5 складає 8,93, а відношення кількості молоді, народженої у 1991 році, яка вступала до ВНЗ у 2008 р., складає 630,8/122=5,17.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати про доцільність визначення коефіцієнта можливості вступу у ВНЗ за держзамовленням на підготовку фахівців для державних потреб.

Запропоновано визначення коефіцієнта за формулою:

$$K_i = \frac{Y_{i-17}}{X_i},$$

де K_i — коефіцієнт можливості вступу у ВНЗ за держзамовленням;

X_i — прийом за держзамовленням, осіб;

Y_{i-17} — кількість народжених в (i-17)-ому році, осіб;

i — рік.

Тоді

$$K_{2000} = \frac{\text{кількість дітей, які народилися у 1983 р.}}{\text{прийом за держзамовленням у 2000 р.}}$$

У розрахунках

$$K_{2000} = \frac{808}{90,5} = 8,93 \text{ навчальних закладів за державним замовленням.}$$

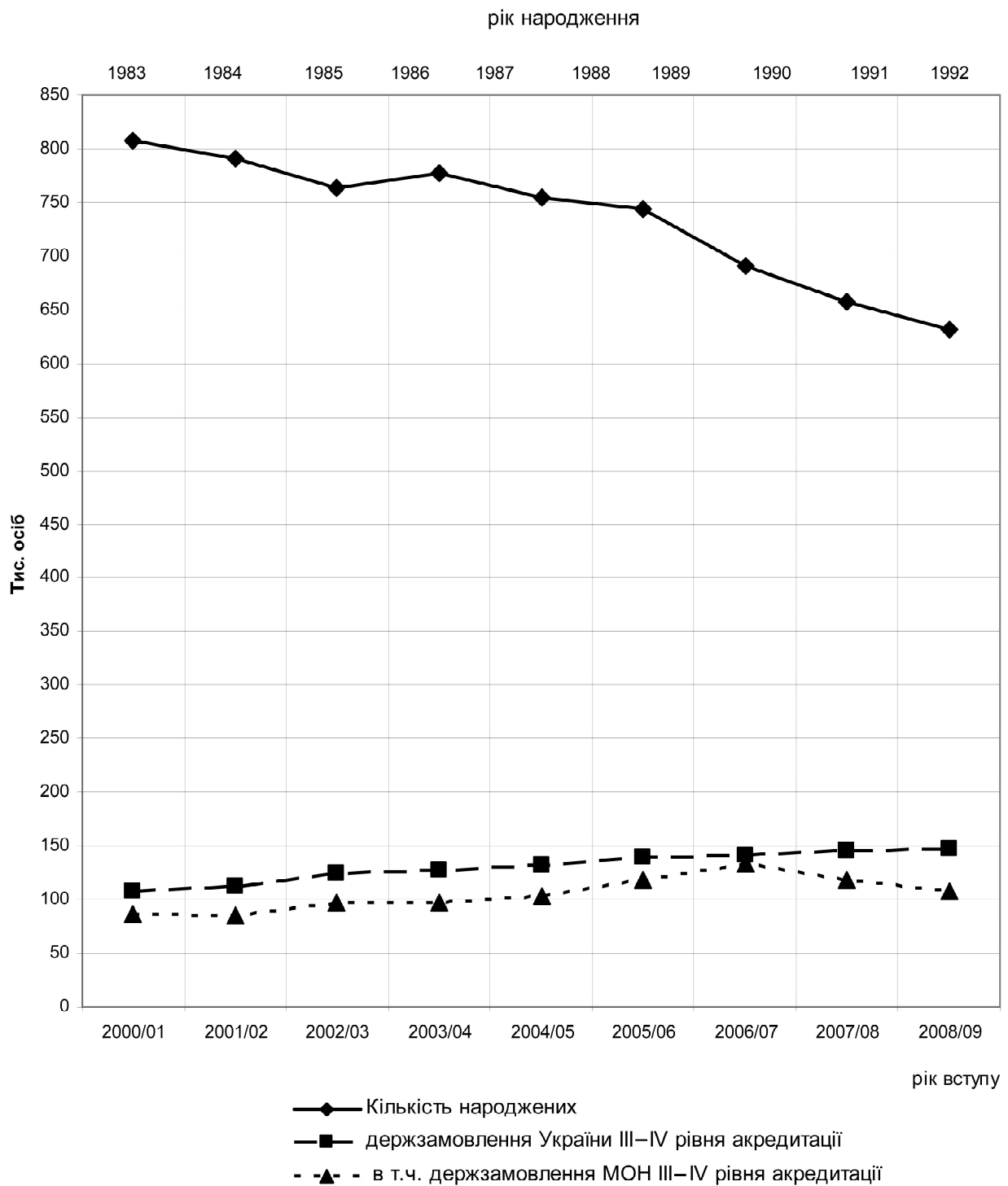

Рис. 1.1. Динаміка народжуваності дітей та можливості їх вступу до вищих навчальних закладів

Слід відзначити, що цей коефіцієнт не є реальним фактом можливості вступу в і-ому році, тобто не всі молоді люди, які народилися 17 років тому, вступають до вищих навчальних закладів за державним замовленням. Можна припустити, що наведений ко-

ефіцієнт дає уявлення про гіпотетичну можливість вступу до ВНЗ кожної молодої особи через 17 років після народження з урахуванням домінуючого демографічного фактору.

Розраховані коефіцієнти можливості вступу у

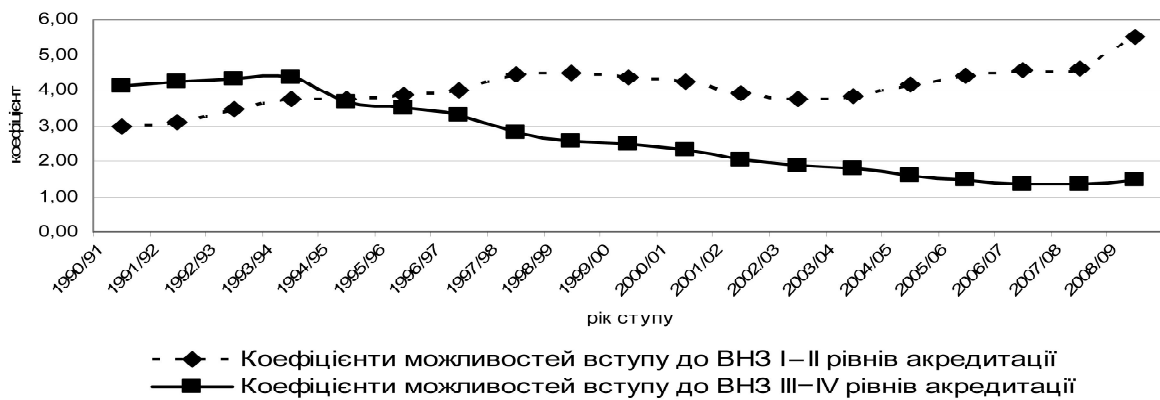

Рис. 1.2. Аналіз коефіцієнтів можливостей вступу до вищих навчальних закладів молоді, яка народилася у 1973 — 1991 рр.

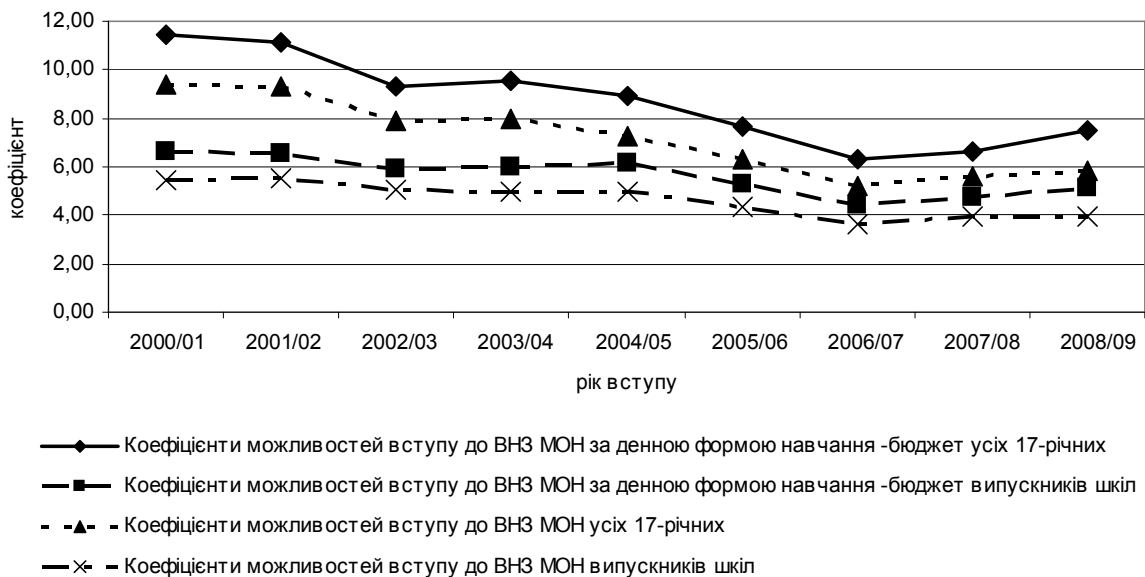

Рис. 1.3. Аналіз коефіцієнтів можливостей вступу до ВНЗ, які підпорядковані МОН України

ВНЗ молодих людей, які народилися у 1973 — 1991 рр., за останні чотири роки (2005 — 2008 рр.) підтверджують високий рівень охоплення кількості осіб, які навчаються у вищих закладах освіти III — IV рівня акредитації, тобто кожна молода особа, яка народилася у 1987 — 1991 рр., має можливість навчатися у вищих закладах освіти III — IV рівнів акредитації (у 2005 — 2006 та 2008 — 2009 рр. цей показник дорівнює 1,48). Коефіцієнти можливостей вступу до ВНЗ України I — II рівнів акредитації за розрахунками зростають, тобто, якщо у 1990 р. кожен третій вступав до ВНЗ, то в 2008 р. кожен п'ятий (рис.1.2). Це можна пояснити тим, що проголошення «Болонського процесу» найголовнішим у Європі і твердження про повну обов'язковість отримання дипломів бакалавра та магістра значно знизило для молоді привабливість навчання у ВНЗ I — II рівнів

акредитації [9, с. 3]. Тому молодь сьогодні вибирає для навчання університети, академії й інші ВНЗ III — IV рівнів акредитації.

Результати розрахунків коефіцієнта можливості навчання за держзамовленням для вузів, які підпорядковані МОН України, свідчать, що випускник загальноосвітнього закладу у 2000 р. один із шести мав можливість навчатися за держбюджетом за денною формою навчання, то у 2008 р. — один із п'яти; за денною і заочною формою навчання у 2000 р. — один із п'яти, у 2008 р. — один із чотирьох (рис.1.3).

Якщо аналіз проводити стосовно усіх 17-річних молодих людей, то молода особа, яка народилася в 1983 р., мала можливість одна із одинадцяти навчатися за держзамовленням, у 1991 р. — одна із семи. Якщо аналізувати денну й заочну форму навчання, то для молоді 1983 р. народження — одна із дев'яти, а

1991 року народження — одна із шести мала можливість навчатися за держзамовленням.

Незважаючи на те, що в динаміці на період з 2005 — 2010 рр. в цілому по Україні прогнозується перспективне зменшення потенційних абітурієнтів вищих навчальних закладів: 15-вікової групи населення на 26 %, а 17-вікової групи населення на 23 %, проте за вище наведеними даними спостерігається тенденція щодо збільшення держзамовлення, починаючи з 2006 р., що свідчить про відсутність розрахунків необхідної кількості спеціалістів.

Слід зауважити, що запропонований підхід обумовлює визначення потреби у фахівцях з вищою освітою за держзамовленням за допомогою коефіцієнта можливості, який враховує рік народження і рік вступу молоді й може бути застосований для визначення нормативу прийому у вищі навчальні заклади й одержання прогнозованих оцінок щодо перспектив розвитку вищої освіти в Україні.

За таких умов важливого значення також набуває управління фінансовими й матеріальними ресурсами, а саме раціональне використання коштів, що витрачаються на підготовку фахівців з вищою освітою за державним замовленням і формування нових умов здійснення фінансово-господарської діяльності вищих навчальних закладів, що потребує подальших досліджень.

Література

1. **Вища освіта України** — європейський вимір: стан, проблеми, перспективи // Вища школа. — 2008. — № 6. — С. 92 — 125. 2. **Луговий В.І.** Системна модернізація педагогічної і науково-педагогічної освіти — необхідна умова забезпечення освітньої якості / В. І. Луговий // Вища освіта України. — 2009. — № 1. — С. 20 — 25. 3. **Корсак К.** Що ж таке «ефективна освіта» / К. Корсак, А. Похресник // Науковий світ. — 2009. — №7. — С. 4 — 6. 4. **Українська РСР** у цифрах у 1989 році: Корот. стат. довід. / держкомстат УРСР / відп. за випуск В. В. Савченко. — К.: Техніка, 1990. — 270 с. 5. **Статистичний щорічник України 1999.** — К.: Техніка, 2000. — 648 с. 6. **Макроекономічне прогнозування системи вищої освіти України** — пріоритетний напрям її розвитку: монографія / В.Я. Бобров, В.Є. Сафонова. — К.: Поліграфічний центр «Ризографіка», 2007. — 214 с. 7. **Закон України «Про вищу освіту»**: наук.-практ. коментар / за заг. ред. В.Г. Кременя. — К., — 2002. — 323 с. 8. **Вакарчук І.**

Мета реформ у вищій школі — якість і доступність освіти / І. Вакарчук // Вища школа. — 2009. — №4. — С. 3 — 30. 9. **Каленюк І.** «Вибухові» явища у вищій освіті / І. Каленюк, К. Корсак // Науковий світ. — 2009. — № 5. — С. 2 — 4.

Стеблюк Н. Ф. Підходи щодо визначення перспективної потреби у фахівцях з вищою освітою

Обґрунтовано необхідність і розглянуто перспективи розвитку вищої освіти в Україні. Визначено основні чинники, що зумовлюють кількісні зміни контингенту студентів у вищих навчальних закладах. Запропоновано визначення коефіцієнта можливості вступу абітурієнтів у вищі навчальні заклади за державним замовленням.

Ключові слова: вища освіта, фінансування, коефіцієнт можливості вступу, вищі навчальні заклади, державне замовлення, прогнозування.

Стеблюк Н. Ф. Подходы к определению перспективной необходимости в специалистах с высшим образованием

Обоснована необхідність і розглянуто перспектива розвитку вищого образования в Україні. Определены основные факторы, которые определяют количественные изменения контингента студентов в высших учебных заведениях. Предлагается определение коэффициента возможности поступления абитуриентов по государственному заказу в высшие учебные заведения.

Ключевые слова: высшее образование, финансирование, коэффициент возможности поступления, высшие учебные заведения, государственный заказ, прогнозирование.

Steblyuk N.F. Attitudes to estimating the prospective needs of specialist higher education

In the article the necessity of higher education in Ukraine is grounded as well as its prospective are considered. The main factors determining the quantitative changes of higher schools students contingent have been stated. The methods of estimating the coefficient of opportunity for the graduates' entering the higher schools according to the state order have been suggested.

Key words: higher education, financing, higher school entering opportunity coefficient, higher schools, state order, prediction.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2009
Прийнято до друку 26.02.2010